

М.БОГДАНОВАНЫН “КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ” ЖАНА АЛ ЖӨНҮНДӨГҮ ТАЛКУУЛАР ТУУРАЛУУ

Улуттук жазма профессионал адабиятыбыз канчалык жаш болсо аны иликтеп-изилдеген улуттук адабияттаануу илимибиз андан да жаш, басып өткөн жолу андан да аз. Бирок баштан кечирген тарыхынын кыскалыгына, аз эле экендигине карабастан көркөм адабиятыбыз кандай татаал, канчалык оош-кыйыштуу жолду басып өтсө, улуттук адабияттаануу илимибиз да ошончолук катаал десек, образдуу айтканда, кыл чайнашып, кан агызган карама-каршы көз караштардын, касташкан кармаштардын жан аябас жаалданган жаатташууларынан турган кыямат тагдырды басып өткөн чындыктан анчалык деле алыстабаган болобуз. Албетте, бул айтылган ойдун далили болчу адабий фактылар ушу адабият таануу илимибиздин тарыхынан орун алган. Айталы, адабиятчылар Ташым Байжиев менен Зияш Бектеновдор тарабынан жазылып, мектеп окуучуларына багышталып, 1949-жылы жарыкка чыккан «Кыргыз адабияты»¹ деп аталган окуу китебинин жарык көрүшүн, алгач эл, окурман журт, мектеп окуучулары тарабынан жылуу кабыл алынгандыгына карабастан бийлик башындагылар тарабынан куугунтукка алынгандыгын, жараткан авторлору кыркынчы жылдардын соңу, элүүнчү жылдардын баш ченинде жүргөн саясий репрессиянын экинчи толкунунун курмандыктарына айланышып, сталиндик лагерлерге түшкөндүктөрүн (китептин авторлорунун бири Т.Байжиев абакта жатып көз жумгандыгы) эле айтчу болсок улуттук адабият таануу илимибиз канчалык татаал, канчалык оош-кыйыштуу жолду басып өткөндүгүнө көзүбүз жетет. Мына ушундай катаал тагдырга туш болгон китептердин бири кыргыз адабиятынын мыкты билерманы, улуттук адабият таануу илимибиздин түптөлүшүнө, өсүп-өнүгүшүнө, профессионалдык жактан бийик деңгээлге жетишине өзгөчө эмгек сиңирген таланттуу окумуштуу Медина Искендеровна Богданованын 1947-жылы Москвадан басылып чыккан «Кыргыз адабияты»² деп аталган фундаменталдуу эмгеги болуп эсептелет.

Албетте, үч жүз бетке жакын көлөмдөгү бул чоң эмгекти окумуштуу жөн жерден эле жарата койгон жок. Буга чейин М.Богданова кыргыз адабияты менен ичкериден таанышып чыккан окумуштуу болчу. Согуш учурунда Кыргызстанга эвакуацияланып келген илимпоз республикабыздын туш-тарабында болуп, ар кандай илимий экспедицияларга иштиктүү катышып, улуттук адабиятыбыздын басып өткөн жолу жөнүндө бүтүндөй бир эмгектердин түрмөгүн жарыкка чыгарган чоң окумуштуулук жолду басып өткөн аалым эле. Бул фундаменталдуу эмгекке илимпоз «очерк» деген кошумча аныктама берип жарыкка чыгарыптыр. Чынында эле китеп кыргыз адабиятынын тээ байыркы мезгилинен тартып Кеңеш доорундагы кыркынчы жылдарга чейинки эбегейсиз узак мезгилди өз ичине камтыйт. Адабиятыбыздын ушул аралыктагы өсүп-өнүгүшүн өзүнчө бир илимий очерктер сыяктанган баптарга бөлүп изилдейт. Окумуштуунун аталган китебинде мындай баптар саны боюнча он бир. Ар биринин аталышы эле камтыган маселелери, козгогон проблемалары жөнүндө ачык-айкын маалымат берип турат. Улуттук адабият таануубуздун тарыхында өзгөчө мааниге ээ болуп турган бул эмгегин М.И.Богданова төмөндөгүдөй баптарга бөлүштүрүптүр:

1. Киришүү
2. Кыргыздын байыркы адабий эстеликтери.
3. Кыргыз элинин фольклордук мурасы.
4. Кыргыздын баатырдык эпосу «Манас».
5. XIX кылымдагы жана XX кылымдын баш чениндеги кыргыз акындары.
6. Октябрь революциясынан кийинки кыргыздын элдик акындары.

7. Кыргыз жазма адабиятынын пайда болушу жана гүлдөп өнүгүшү.
8. Советтик Кыргызстандын акындары.
9. Советтик Кыргызстандын прозачылары.
10. Кыргыз совет драматургиясы.
11. Кыргыз адабияты Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында.

М.Богданованын «Кыргыз адабияты» жарык көрөрү менен бардык эле жакшы саамалыктар, бардык эле адаттан сырт оригиналдуу эмгектер сыяктуу татаал тагдырга туш болду. Улуу Ата Мекендик согуш учурунда өзү беш-алты жыл жашаган, эмгегин арнаган кыргыздардын улуттук илимий чөйрөсүндө китеп таптакыр тескери мүнөздө бааланып, жамгырдай жааган каралама пикирге күтүүсүз жерден туш болду. СССРдин учурундагы «борбордук» деп аталган окумуштуулардын чөйрөсүндө, мунун тескерисинче, оң пикирлерге арзып, мурдагы көп улуттуу совет адабиятынын айдыңында жаралган олуттуу эмгек катары жогору баага татыды. Бүгүнкү күндүн бийиктигинен туруп биз М.И.Богданованын бул китеби туурасындагы ошол талкуу-талаштар эки чөйрөнүн адабият тууралуу, анын актуалдуу проблемаларын иликтеп-изилдөөдөгү жол-жоболор жөнүндөгү таптакыр эки башка деңгээлдеги көз караштарына күбө болобуз. 1947-жылда жарык көргөн китеп жаңырган жылдын башында, 1948-жылдын 28-29-январь күндөрү, кыргыз адабият таануучуларынын, акын –жазуучуларынын, тарыхчыларынын талкуусуна түшөт. Бул талкуунун машинка менен баскандагы 100 (жүз) беттен турган стенограммасы Илимдер Улуттук академиябыздын кол жазмалар фондунда сакталып турат. Талкуу расмий түрдө «СССР Илимдер Академиясынын Кыргыз филиалынын Тил, адабият жана тарых институтунун Окумуштуулар Кеңешинин заседаниеси» деп аталганы менен жыйында айтылып өткөндөй, ошол учурдагы илимий, адабий чөйрөнүн эң белгилүү адамдары катышып, М.И.Богданованын китеби жөнүндө өз ойлорун ортого салышыптыр. Алардын ичинде Т.Саманчин, П.Балтин, Б.Керимжанова, Ж.Самаганов сыяктуу адабиятчылар, К.К.Юдахин, Х.Карасаев өңдүү тилчилер, Т.Байжиев, Р.Шүкүрбеков тариздүү акын-драматургдар, С.Ильязов, А.Г.Зимма сыяктуу тарыхчылар болушуптур. Ал эми бул талкууга казак элинин атактуу уулу, кыргыз адабияты менен маданиятынын чоң билерманы жана күйөрманы М.О.Ауэзовдун катышып, кеп болуп жаткан китеп жөнүндө ары кеңири, ары терең маанилүү, ары аргументтүү сөз сүйлөгөнүн эске алчу болсок, анда М.Богданованын бул эмгеги кандай деңгээлдеги жыйындын объектисине айлангандыгы өзүнөн өзү эле түшүнүктүү болот.

Талкууда эң алды болуп ошол кездеги чыгаан адабиятчылардын бири Тазабек Саманчинге сөз берилиптир. Айтылуу адабиятчы М.И.Богданованын китеби жөнүндө өтө кеңири маанидеги баяндамасын отургандардын таразасына коет. Жүз беттик стенограмманын төрттөн бир бөлүгүн Т.Саманчиндин баяндамасы ээлеп турат да, мында адабиятчы сөз болуп жаткан китептин ар бир бабынын ар бирине атайын токтолуп, аларды өз-өзүнчө сөзгө алып жүрүп олтурат. Кеп башында эле Т.Саманчин минтип айтат: «Работа Богдановой не имеет особого самостоятельного характера».³ Ушундай көз караштан, ушундай чен-өлчөмдөн нук калган Т.Саманчиндин талдоосу негизинен М.Богданованын китебиндеги кемчиликтерди гана көрсөтүп, кемчиликтерди гана кепке тартып жүрүп олтурат. Айрыкча «XIX кылымдагы жана XX кылымдын баш чениндеги кыргыз акындары» деп аталган бапка аябай кеңири токтолуу менен мында да Т.Саманчин баштан аяк китептеги өксүк жактар жөнүндө гана айтат. Албетте, Т.Саманчиндин бул баяндамасы ошол эки күнгө созулган талкуунун жүрүшүндө өз баасын алгандыгын да байкабай койбойбуз. Айталы, Р.Шүкүрбеков жарыш сөзгө чыгып кебин түз эле минтип баштаптыр: «Мне кажется, что доклад тов. Саманчина немного однокбо, я сказал бы, что он выступал несколько горячо и не четко формулировал некоторые свои взгляды».⁴ Т.Байжиев да өз сөзүн дал ушул мааниде баштаптыр: «...тов. Саманчин в своем двухчасовом докладе не обратил положительной стороны этой книги. Я считаю это неправильным».⁵ Ал эми К.К.Юдахин бул боюнча өз оюн мындайча билдириптир: « У

меня почему-то создалось такое впечатление, что у Саманчина сложилось отрицательное отношение к книге Богдановой еще до того, как он взял эту книгу в руки»⁶.

Ал эми бул талкууга катышкандардын көпчүлүгү М.И.Богданованын аталган эмгегин негизинен оң баалашканы менен айрым кемчиликтер жөнүндө да айтышыптыр. Бирок ошол эки күндүк талкууга түшкөн китепке баа берүүдө анын эң башкы өзгөчөлүгүн эч качан эстен чыгарбоо керектиги да айтылыптыр. М.Богданованын китебинин мындай урунттуу бөтөнчөлүгү жөнүндө атактуу калемгер, акылгөй аалым М.О.Ауэзов мындай деп таамай белгилеген экен: «Как нужно подходить к этой книге? Она ... названа «очерки», это есть монография. Как всякий очерк эта книга написана в плане фрагментарного образа, пропедевтическая подача материала, касающегося киргизской литературе»⁷.

Ал эми талкуунун соңунда жыйынды алып барган Т.Сооронбаев мындай деген жыйынтык оюн айтат: «Никакого решения мы не собираемся вынести по обсуждению этой книги. Выступления товарищей и доклад у нас застенографированы. Материал, в частности, стенограмма будет послана автору, автор учтет и в дальнейшем, если книга будет переиздаваться, использует все высказывания товарищей на нашем Ученом Совете».⁸

Ооба, ушинтип айтылгандай эле ошол оомат качырган талкуунун материалдары авторго илбериңкилик менен жөнөтүлгөн экен. Кыял-оюн кыргыз адабиятына байлаган окумуштуунун аны кандайча кабыл алгандыгын, не санаага дуушар болгондугун азырынча айталбайбыз. Бирок москвалык адабиятчылардын чөйрөсү бул буктурмалуу жыйын-талкуунун иши менен таанышкандыгын, ал тургай ага карата өздөрүнүн ой-пикирлерин ачык билдиришкенин тастыктаган материалдар бар. Анткени биздеги жыйында айтылган ойлор боюнча Москвада да талкуу болгон. Муну ошол экинчи талкууда (Москва) Доронянын: «Мен Окумуштуулар Кеңешинин заседаниесинин стенограммасын окудум, Саманчиндин баяндамасы ачыктан ачык тенденциялуу»-деп айткан.

Кийинки талкуу демекчи, арадан үч жылга жакын убакыт өткөн соң 1950-жылдын 16-ноябрь күнү Москвада, СССР Илимдер Академиясынын имаратында маселеге түздөн-түз тиешеси бар дагы бир жыйын болуп өтөт. Бул жыйын тике эле моминтип аталыптыр: «М.И.Богданованын «Кыргыз адабияты» деген китебинин маселеси боюнча СССР Илимдер Академиясынын филиалдар кеңешинин кеңешмеси». Эске сала кетсек, элүүнчү жылдардын биринчи жарымында өз өзүнчө Илимдер Академиялар болушкан Кыргыз, Тажик, Түркмөн илимдер академиялары ал кезде СССР ИАсынын филиалдары болушуп, бир кеңешке баш ийише, биригишип турушкан. Дал ушул кеңеште 1950-жылы 16-ноябрда М.И.Богданованын китеби кайрадан талкууга коюлат. Мындай талкуунун өтүшүнө дале болсо СССР ИАсынын Кыргыз филиалынын Тил, адабият жана тарых институтунун Окумуштуулар Кеңеши 1950-жылдын 9-октябры күнү кабыл алган «М.И.Богданованын кыргыз адабияты жана фольклору боюнча иштери жөнүндө» деген резолюциясы түздөн-түз себеп болуптур.

Бул резолюцияга чейин М.Богданованын «Кыргыз адабияты» китеби жөнүндө 1947-жылы «Литературная газетага» С.И.Липкиндин, 1948-жылы «Дружба народов» альманахына Л.И.Климовичтин, 1949-жылы «Вестник ЛГУ» жыйнагына П.Н.Берковдун макалалары жарыяланып, буларда аталган китептин оң да, терс да жактары, жетишкен ийгиликтери менен кетирилген кемчиликтери реалдуу түрдө сөзгө алынса, «Советская Киргизия» газетасына (1948-жыл) Т.Саманчиндин, «Советтик Кыргызстан» журналына (1950-жыл) Г.Нуровдун бир беткей, каралама вульгардык-социологиялык сындын үлгүсү болушкан пикирлери жарык көргөн эле. Г.Нуровдун макаласындагы айтылган ойлорду негиз кылып алган СССР ИАсынын Кыргыз филиалынын Тил, адабият жана тарых институтунун Окумуштуулар Кеңешинин 1950-жылдын 9-октябрындагы резолюциясында момундай деген пунктар бар эле: «Ученый Совет ИЯЛИ Кирг.ФАН постановляет:

1. Считать, что в обсуждении книги М.Богдановой «Киргизская литература (М, 1947) на заседании Ученого Совета ИЯЛИ от 28 января 1948г. эта работа не получила правильной оценки и коренные ее ошибки не были вскрыты.

2. Просить Министерство просвещения Киргизской ССР изъять книгу М.Богдановой из списка литературы, рекомендуемой в высших и средних учебных заведениях в качестве пособия.

3. Ученый Совет ИЯЛИ, признав неправильным включение в состав редакционной коллегии «Антологии киргизской литературы» М.Богдановой, считать необходимым, вывести ее и ввести тов. Самаганова.

4. Признать статью о работах М.Богдановой в журнале «Советтик Кыргызстан» правильной.

5. О данном решении Ученого Совета ИЯЛИ сообщить в Отдел агитации и пропаганды ЦК КП(б) Киргизии а также в Институт мировой литературы им. А.М.Горького, в Академию общественных наук и МГУ им. М.В.Ломоносова, где М.Богданова ведет научно-преподавательскую работу.

Председатель Ученого Совета ИЯЛИ
Секретарь Ученого Совета ИЯЛИ

Б.Джамгирчинов.
П.Балтин⁹.

Мындай карөзгөй ишти жүрөгү мерез, боору таш адамдар гана жасашы мүмкүн. Анткени, өздөрү жасай албаган ишти жасап, өздөрү бүтүрүүгө чама-чаркы жетпеген жумуштарды бүтүрүп берген адамга «эмгегиңиз үчүн ырахмат», «жасаган жакшылыгыңызга ыраазыбыз» дегендин ордуна артынан сая түшүп, ыпылас токмокту көтөрө чуркап, ал аз келгенсип иштеп жаткан жерине чейин чуу түшүргөнгө аракет кылып жан далбас уруу көкүрөгү туюк, дили бузук, адамдардын гана жасай турган иши эмеспи. Ошо кездеги кыргыз адабият таануу илимине мындай адамдар кирип калышканы, алар улуттук көркөм сөз өнөрүнүн тагдырын кадимкидей чечип жатышкандыгын, алардын алдыңкы катарында П.Балтин, Г.Нуров, Ж.Самаганов өндүү каралагычтар турганын М.Богданова жакшы сезген. Ошондон улам алар менен ачык күрөшүүнү туура таап, Тил, адабият жана тарых институтунун жанагы жан алгыч токтому менен Г.Нуровдун макаласы жөнүндө ачык жана калыс чара көрүүнү СССР Илимдер Академиясынын Филиалдар Кеңешинен өтүнүп, атайын нааразылык кат менен кайрылат. Ооба, экинчи талкуунун өткөрүлүш таржымалы мына ушундай эле.

Бул экинчи талкууга СССР ИАсынын, Москвадагы жогорку окуу жайларынын, СССР Жазуучулар Союзунун, борбордук басылмалардын, боордош республикалардын илимий мекемелеринин, Кыргызстан Жазуучулар Союзунун өкүлдөрү болушкан окумуштуулар, маданий кызматкерлер, педагогдор катышат. Чыгып сүйлөгөндөрдүн дээрлик баарысы конкреттүү мисалдардын, аргументтүү ойлордун негизинде Г.Нуровдун макаласында айтылган бир беткей ойлорду, каралама пикирлерди, Тил, адабият жана тарых институтунун токтомунун таптакыр туура эместигин бир ооздон баса белгилешет. Айрыкча Г.Нуровдун М.Богданованы «улутчул» ал турсун «тек түбү жок космополит» деп күнөөлөшү эч бир ыйманга сыйбай тургандыгын катуу айыпташып, КирФАНдын Тил, адабият жана тарых институтундагы жагымсыз жагдайдын, чыгармачылыкка, илимий ишкердүүлүккө таптакыр теңирден тескери таасирин тийгизип, жамаатты ичкериден иритип жатышкан П.Балтин, Г.Нуров, Ж.Самагановдордун (Доронян бул үчөөнү «тройка борзых критиков» деп айтат)¹⁰ иш аракеттерин катуу сынга алышат. М.И.Богданованын аталган китеби айрым кемчиликтерине карабастан толук кандуу эмгек катары бааланууга акылуу экендигин, автордун өзү мээнеткеч, илимдин кадырын сыйлаган чыныгы окумуштуу экендигин белгилешет. Баарынан да кубанычтуусу СССР Илимдер Академиясынын Филиалдар Кеңеши КирФАНдын Тил, адабият жана тарых институтунун ур-токмок чечимин бүт бойдон, турушу менен жокко чыгарат.

Экинчи талкуудан кийин, арадан үч ай өткөн соң, 1951-жылы 28-февраль жана 7-март күндөрү КирФАНдын Окумуштуулар Кеңешинин жыйыны өткөрүлүп, мында СССР ИАсынын Филиалдар кеңешинин Токтому жөнүндө талкуу жүрөт. Белгилүү болгондой бул Токтомдо КирФАНдын М.И.Богданованын китеби жөнүндөгү 1950-жылы 9-октябрда кабыл алган резолюциясы жокко чыгарылган эле. Аталган талкууда тээ 1948-жылы биринчи талкуудагыдай эле адабиятчылар, тилчилер, тарыхчылар, жазуучу-акындар (Б.Жамгырчинов, С.Ильясов, Каниметов, К.К.Юдахин, И.А.Батманов, Б.М.Юнусалиев, А.Токомбаев ж.б.) катышат. Айырмасы эле тээ ошол 1948-жылкыдай М.Богданованы жана анын эмгектерин, айтылуу китебин бир беткей карөзгөй сынга алышпастан анын жакшы, жаманын катар айтышып, М.И.Богданова чоң окумуштуу экендигин баса белгилешет. Ага карата «честный», «добросовестный», «крупный ученый»¹¹ деген эпитеттерди колдонушат. Мына ошентип, ак ийилип бирок сынбай, залкар окумуштуу М.И.Богданова жана анын айтылуу китеби өзүнө тиешелүү баасына ээ болот.

Адабияттар:

1. Байжиев Т., Бектенов З. Кыргыз адабияты. 9-класс үчүн окуу китеби. - Фрунзе, 1948.
2. Богданова М. Киргизская литература (очерк). - М.: Советский писатель, 1947.
3. Стенограмма заседания Ученого совета Института языка, литературы и истории Кирг. ФАН СССР от 28 января 1948 года. // Кыргыз Республикасынын Илимдер Улуттук академиясынын кол жазмалар фонду. Инв.№143.
4. Ошондо, 28-бет.
5. Ошондо, 28-бет.
6. Ошондо, 43-бет.
7. Ошондо, 28-бет.
8. Ошондо, 53-бет.
9. Стенограмма в Совете филиалов АН СССР по вопросу о книге Богдановой М.И. «Киргизская литература» от 16 ноября 1950г.//Кыргыз Республикасынын Илимдер Улуттук академиясынын кол жазмалар фонду. Инв.№1381.
10. Ошондо, 61-бет.
11. Стенограмма заседания Ученого совета Института по вопросу о Постановлении Бюро Совета филиалов АН СССР от 12 декабря 1950. «О резолюции Ученого совета Института языка, литературы и истории Киргизского филиала АН СССР от 9 октября 1950г. по поводу книги М.И.Богдановой «Киргизская литература». Кыргыз Республикасынын Илимдер Улуттук академиясынын кол жазмалар фонду. Инв.№144.